

ULUSLARARASI İNSANCIL HUKUK VE TERÖRİZME KARŞI NÜKLEER SİLAHLARIN KULLANIMI

Saeed BAGHERI*

ÖZET

Günümüzde uluslararası terörizm, ortaya çıkardığı etkiler ile uluslararası barış ve güvenliği tehdit eden unsurların başını çeker duruma gelmiştir. Söz konusu durumun uluslararası hukuk yapısını etkilemesi kaçınılmaz olmuştur. Gerek terörizmin kendisi gerek terörizme karşı devletlerin başvurduğu operasyonlar, uluslararası hukukun mevcut kurallarını tekrar tartışmaya açmıştır. Terörizme karşı mücadelede kuvvet kullanılarak, uluslararası İnsancıl Hukuk kurallarının bu tür eylemlere uygulanabilirliği tartışılabilir hale gelmiştir.

Çalışmamızın ilk bölümünde terörle mücadelede İnsancıl Hukukun uygulanması, İnsancıl Hukukun uygulama kapsamı ve terörizmle mücadele konusundaki uluslararası andlaşmalar, İnsancıl Hukukun terörist eylemlerine uygulanması ve BM Güvenlik Konseyi'nin konuya ilişkin kararları ele alınacaktır. Çalışmanın temelini oluşturan ikinci bölümde ise, terörle mücadele sırasında nükleer silah kullanımının gayri meşruluğu hususu değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Terörizm, Uluslararası İnsancıl Hukuk, nükleer silahlar, kuvvet kullanma, BM Güvenlik Konseyi.

INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW AND USE OF NUCLEAR WEAPONS AGAINST TERRORISM

ABSTRACT

Nowadays international terrorism has come to the forefront of threat to peace and security by the effects that it has created. This status has also influenced the structure of international law. Terrorism by itself or the operations done against terrorism by the states, have opened way for disputes over the status quo of international law. Dispute have arisen whether international humanitarian law principles are applicable to the use of force in the fight against terrorism.

In the first part of the present study, the application of humanitarian law in the fight against terrorism, the scope of humanitarian law, international conventions

---

* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı Milletlerarası Hukuk Doktora Öğrencisi (sbocanli@gmail.com).

regarding fight against terrorism, the application of humanitarian law to terrorist operations and UN Security Council decisions regarding the discussions will be overviewed. In the second and most prominent part of the study the illegality of the use of nuclear weapons in the fight against terrorism will be investigated.

Keywords: *Terrorism, International humanitarian law, nuclear weapons, use of force, UN Security Council.*

GİRİŞ

Terörizmin toplum düzenini bozan, masum kişilerin zarar görmesine yol açan ve uluslararası barış ve güvenliği tehdit eden bir suç olduğu tartışmasız olarak kabul görmesine rağmen tanımı konusunda bir fikir birliği yoktur. Ancak, doktrinde terörizmin politik, kriminal ve kendine has sebeplerle gizli veya yarı gizli bireyler, gruplar veya resmi devlet organları tarafından toplumda korku uyandıran ve genellikle dolaylı hedeflere yönelik şiddet veya şiddet tehdidi içeren bir eylem¹ teşkil ettiği ve sürekli kınanmakta olduğu yönünde görüş birliği vardır. Terör ve terörizm tarihi, bir kısım yazarlarca iki bin yıl öncesine kadar götürülmektedir. Terör, korku ve dehşet yaymak suretiyle baskı kurmak olarak algılandığında, belki günümüzden epeyce eskilere götürülebilir; ancak stratejileri bakımından modern çağın bir ürünüdür.²

Terörizm daha çok siyasal, dinsel veya ideolojik amaçlara ulaşmak için gerçekleşen eylemler, bireylere veya mülkiyete yönelik yasadışı güç kullanımı, güç tehdidinde bulunma veya şiddet uygulamaktır. Terörizm, terör eylemlerini meşrulaştıracak bir senaryo hazırlar. Ancak, bu kanunsuz fiillerin terör eylemi olarak nitelendirilmesinde bu eylemlerin her türlü hukuki ve siyasal meşruiyetinin ortadan kaldırılması amaçlanmaktadır.³ Terörizm, yıllardır ulusal ve uluslararası güvenlik ortamını ciddi şekilde tehdit eden bir olgu olarak yoğun incelemelerin konusu olmaktadır. BM'nin kararları terörün yasaklığını ve evrensel boyutta bu eylemlerle mücadele edilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.⁴Bu bağlamda on iki uluslararası sözleşme ve

---

¹ Herfried Münkler, *The New Wars*, London: Polity Press, 2005, s. 29.

² İhsan Bal, *Terörizm: Terör, Terörizm ve Küresel Terörle Mücadelede Ulusal ve Bölgesel Deneyimler*, USAK Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 2006, s. 7.

³ Münkler, s. 99.

⁴ Ancak bugüne kadar terörizmin evrensel yargı yetki kapsamına girmemiştir. Bkz. Rosalind Higgins & Maurice Flory, *Terrorism and International Law*, London: Routledge, 1997, s. 28.

yedi bölgesel sözleşme yapılmıştır. Bahsi geçen sözleşmeler 11 Eylül 2001 saldırılarından sonra devletlerin dikkatini çekmiş ve terörle mücadele büyük önem kazanmıştır. Bu arada, devletler tarafından kabul edilmiş olan evrensel boyutta terörle mücadele süreci bazı devletler tarafından iç politikalarını izlemeleri için bir fırsata dönüşmüştür. Aslında ülkelerin terörizm yolu ile gizli hedeflere ulaşmak istemeleri terör örgütlerini birileri için kurtuluş savaşı yaparken diğerleri için terörist olarak görülmesini sağlamıştır. ABD öncülüğünde teröre karşı küresel çapta bir politika başlamış olması da bu gerçeği değiştirmemiştir. Dolayısıyla, yasal bir çerçevede terörizmle mücadele konusunda devletlerin fikir birliği içinde olmamaları onları bu konuda daha seçici davranmaya itmiştir.⁵

İnsan hakları hukuku çerçevesinde terörizmle mücadelede sırasında devlet kurumları tarafından ülke içinde kuvvet kullanılması, “kolluk harekâtı (*law enforcement*)” ile ilgili modele dayanır.⁶ Bu modelin uygulanmasının ön koşulu, görece bir güvenlik ortamının varlığıdır.⁷ Bu tür terör eylemleriyle karşı karşıya kalan devletler insan hakları standartlarını, özellikle adil yargılanma hakkını dikkate akarak otoritesinin egemen kılınması, kamu düzeninin korunması ve asayişin temin edilmesi ile görevli olan kolluk kuvvetlerini harekete geçirip bu eylemlere karşılık verebilmektedir.⁸ Dolayısıyla, ülke içinde iç savaşa dönüşmeyen terörizmin önlenmesi silahlı çatışmalar hukuku kapsamı dışında kalacaktır. Aslında terör eylemleri ve neden olduğu silahlı çatışma ortamları, tam anlamıyla savaş olmadığı için, savaş hukuku doğrultusunda ele alınmamaktadır. Bu yüzden, çalışmamızda Uluslararası İnsancıl Hukuk ile sınır aşan ve daha çok birden fazla ülkeyi hedef alan veya birden fazla ülkede aynı anda birbirine yakın eylemlerde bulunan uluslararası terörizmin⁹ bağlantısı ele alınacaktır. Buradan yola çıkarak bazı nükleer güce

⁵ Victor D. Comras, *Flawed Diplomacy: The United Nations & the War on Terrorism*, Washington: Potomac Books, Inc, 2010, s. 188.

⁶ Kenneth Watkin, Controlling the Use of Force: A Role For Human Rights Norms in Contemporary Armed Conflict, *AJIL*, C.98, No.1, 2004, s. 2.

⁷ *The International Institute of Humanitarian Law and The International Committee of the Red Cross, XXVIIth Round Table on Current Problems of International Humanitarian Law: International Humanitarian Law and Other Legal Regimes: Interplay in Situations of Violence*, (Summary Report Prepared by the International Committee of the Red Cross), November 2003, s. 13.

⁸ Kolluk harekâtının amacı basittir: Suç işlenmesinin önlenmesi, işlenmekte olan suçun bastırılması, işlenmiş olan suçların zanlılarının yargıya sevk edilmesi. Askeri harekât, somut ve ciddi bir saldırının durdurulması, bastırılması; tehdidin etkisiz kılınması görevini içerir. Bkz. Sadi Çaycı, *PKK Terörüyle Mücadelede Uygulanacak Hukuk, Stratejik Analiz*, 2007, s. 36.

⁹ Uluslararası terörizm kavramı, 1960’lardan bu yana artan siddet eylemlerinin devletlerarası

sahip ülkelerin tutumu, özellikle Fransa Cumhurbaşkanı Jacques Chirac'ın Fransa'nın devletler veya şahıslar tarafından bu devlete karşı yapılan terör eylemlerini önlemek için nükleer silah kullanabileceğine dair 2006 yılında yaptığı açıklaması incelenecektir.¹⁰

Bu durumda iki önemli soruyla karşılaşabiliriz. İlki, terör eylemlerine karşı nükleer güç kullanımı Uluslararası İnsancıl Hukukun kapsamında mı? İkincisi ise, devletler terörizmi engellemek için nükleer güç kullanarak silahlı çatışmalar hukuku kuralları dışına çıkabilirler mi?

Görünen şu ki, sınırlar ötesinde terör eylemlerine karşı kuvvet kullanılarak, Uluslararası İnsancıl Hukuk kuralları bu tür eylemlere uygulanabilmektedir.¹¹ Bir başka ifadeyle, İnsancıl Hukukun uygulama kapsamı geniş ve terörizme karşı alınacak tedbirleri de kapsamaktadır. Ayrıca, İnsancıl Hukukun terörle mücadele sürecinde uygulanması uluslararası silahlı çatışmalar hukuku ile uyumlu bulunmaktadır.¹² Terör örgütlerinin uluslararası nitelikte bir çatışmaya taraf olamayacakları tartışma konusu olamaz. Ancak, bu örgütlerin uluslararası nitelikte bir çatışmaya taraf olamayacakları olgusu, onların eylemlerinin uluslararası silahlı çatışmalar hukuku tarafından

bir boyut kazanması sonucu, uluslararası ilişkiler disiplininde yer bulmudur. uluslararası terörizm, "içeriği ve tekrarı uluslararası sonuçlar doğuran terörist faaliyetler" olarak tanımlanmaktadır. Ancak terörün uluslararası niteliği bununla sınırlı kalmamaktadır. Bir yabancı devletin ya da bir uluslararası örgütün politikasını etkilemek üzere gerçekleştirilen siddet eylemleri de uluslararası nitelik taşımaktadır. Bunun yanı sıra, bir ya da birden fazla devletin desteğini alarak terörist eylemlerde bulunulması durumu da aynı çerçevede değerlendirilmektedir. Yabancılar veya yabancılar ait hedeflere yönelen terörizm de uluslararası boyutludur. Bkz. Ö. Rengin Gün, Uluslararası Terörizm, Dünya Savasının Yeni Boyutu, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt. 2, Sayı. 4, 2000, s. 56.

¹⁰ John Thornhill & Peter Spiegel, France Delivers Nuclear Threat, *Financial Times*, erişim için bkz. <http://www.ft.com/intl/cms/s/0/e805e2d4-88e6-11da-94a6-0000779e2340.html#axzz2Wbb10LgY>. [19.06.2013]; ayrıca bkz. Molly Moore, Chirac: Nuclear Response to Terrorism Is Possible, *Washington Post Foreign Service*, January 20, 2006, erişim için bkz. <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2006/01/19/AR2006011903311.html>. [19.06.2013].

¹¹ Uluslararası İnsancıl Hukuk, özellikle *12 Ağustos 1949 Cenevre Sözleşmeleri'ne ek 1 No'lu Protokol*'ün 51 (2) maddesi terörizmi sadece sivillere karşı yasaklamaktadır. Dolayısıyla, savaşan taraflardan birinin silahlı kuvvetleri düşman tarafın savaşçılara yönelik uyguladığı terör eylemleri sivillere zarar vermediği takdirde yasaklanmamıştır. Kaldı ki, İnsancıl Hukuk sözleşmeleri de terörü tanımlamamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Jean-Marie Henckaerts & Louise Doswald-Beck, *Customary International Humanitarian Law*, Vol. I: Rules, London: Cambridge University Press, 2005, s. 8.

¹² Karşı görüşler için bkz. Gabor Rona, Interesting Times for International Humanitarian Law: Challenges from the War on Terror, *The Fletcher Forum of World Affairs*, Vol. 27, No. 2, 2003, ss. 55-74.

kapsanmayacağı anlamına gelmez. Teröristlerin belli bir yoğunluk düzeyine ulaşan eylemlerinin bir devlete izafe edilmesi halinde, bu eylemler uluslararası silahlı çatışmalar hukuku tarafından kapsanır.¹³

A. TERÖRLE MÜCADELEDE İNSANCIL HUKUKUN UYGULANMASI

Bu bölümde İnsancıl Hukukun terör eylemlerine, özellikle ulusal düzeyde terörle mücadelede veya devlet terörüne karşı yapılan eylemlere uygulanabilirliği meselesi ve bu uygulamanın kapsamı ele alınacaktır. Burada dikkat edilmesi gereken önemli nokta, Uluslararası İnsancıl Hukuk kurallarının terörist eylemlere uygulanmasının yasaklanmamasıdır.

1. Terörizmle Mücadele Konusundaki Uluslararası Andlaşmalar

İnsancıl Hukukta terör eylemlerini yasaklayan çeşitli kuralların var olduğu kesindir. Bir başka ifadeyle, terörizm İnsancıl Hukuk kurallarının kapsamında yer alan bir konudur.¹⁴ Örneğin, *Cenevre Sözleşmeleri*'ne *Ek Uluslararası Silahlı Çatışmaların Kurbanlarının Korunmasına İlişkin 1977 tarihli I No'lu Protokol*'ün 51 (2) maddesi uyarınca, “Sivil halk ve bireysel siviller saldırı hedefi olmayacaktır. Ana amacı sivil halk arasında terör yaymak olan şiddet hareketleri ya da tehditleri yasaktır”.

Ayrıca, İnsancıl Hukukun terörist eylemlere uygulanması terörle mücadele edilmesi amacıyla hazırlanan Sözleşmelerde de kabul edilmiştir. Bahsi geçen sözleşmelerin birçoğu Uluslararası İnsancıl Hukuka göre devletlerin ve şahısların sorumlulukları, hak ve yükümlülüklerini etkilemeyeceğini açıkça ifade etmiştir. Bu Sözleşmelere örnek olarak *1997 Tarihli Terörist Bombalamaların Önlenmesine Dair Sözleşme*¹⁵, *1999 Tarihli Terörizmin Finansmanının Önlenmesine Dair Uluslararası Sözleşme*¹⁶ ve

---

¹³ Adam Roberts, Counter-terrorism, Armed Force and the Laws of War, *Survival* (quarterly journal of IISS, London), Vol. 44, No. 1, 2002, s. 27.

¹⁴ Silja Vönkey, The Fight Against Terrorism and the Rules of International Law of Warfare, in: Christian Walter, et al., (eds), *Terrorism as a Challenge for National and International Law: Security versus Liberty*, Berlin: Springer, 2003, erişim için bkz. <http://edoc.mpi.de/conference%20on-terrorism/index.cfm>, s. 4. [23.06.2013].

¹⁵ Türkçe'ye yukarıdaki gibi çevirebileceğimiz Sözleşme (*International Convention for the Suppression of Terrorist Bombings*) metni için bkz. http://treaties.un.org/doc/source/events/2007/press_release_english.pdf. [23.06.2013].

¹⁶ Türkçe'ye yukarıdaki gibi çevirebileceğimiz Sözleşme (*International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism*) metni için bkz. <http://treaties.un.org/doc/db/Terrorism/english-18-11.pdf>. [23.06.2013].

2002 Tarihil Terörizme Karşı Inter-American Sözleşmesi'ni¹⁷ sayabiliriz. Bu Sözleşmelerde, 1949 Cenevre Sözleşmeleri çerçevesinde savaş suçularının takibi sırasında bile adı geçen Sözleşmeler İnsancıl Hukuk kurallarını göz önünde tutularak uygulanacaktır. Bu hüküm aslında Uluslararası İnsancıl Hukuk ilkelerinin üstünlüğünden kaynaklanmaktadır. Ayrıca bu insancıl yaklaşıma göre, barış ve güvenliğe karşı suç işleyenlere yönelik kuvvet kullanarak insanlığı göz ardı edip kayıtsız ve şartsız harekete geçilemez.¹⁸

Bu ahdi kurallar (contractual rules), bazı eylemlerin savaş eylemleri olduklarıyla birlikte terörist eylemler olabileceğini de ifade etmektedir. Diğer taraftan ise, bu ilkelere göre terör hukuku özel kurallar olarak genel kural niteliğindeki İnsancıl Hukuku ortadan kaldırmaz. Hatta terörle mücadele sözleşmelerinin terörizme ilişkin bir özel kurallar mecmuası oluşturduğu iddiaları da bu gerçeği değiştiremez. Zira, bu iki hukuk ilkeleri mecmuası arasındaki çelişki terörle mücadele sözleşmeleri ile açıkça İnsancıl Hukuk lehine çözülmektedir. Bir başka ifadeyle, silahlı kuvvetlerle ilgili olarak sadece İnsancıl Hukuk kuralları uygulanacaktır. Diğer aktörlerle ilgili olarak ise, İnsancıl Hukuk kurallarının uygulanmasına hiçbir engel yoktur.¹⁹

2. İnsancıl Hukukun Uygulama Alanı: Terörizm - Silahlı Çatışmalar İlişkisi

İlk bakışta, uluslararası silahlı çatışmalar hukukunun terörist eylemlere uygulanabilmesinin mümkün olmadığı düşünülebilir. Hatta silahlı çatışmalar hukuku uluslararası olmayan silahlı çatışmaları dahi düzenlerken terörist faaliyetlerin (bunların hukuka aykırı doğalarının bir sonucu olarak) bu hukuka tâbi olmadığını da açıkça belirtmiştir.²⁰ Ancak eldeki somut kanıtlar temelinde

---

¹⁷ Türkçe'ye yukarıdaki gibi çevirebileceğimiz Sözleşme (*Inter-American Convention Against Terrorism*) metni için bkz. http://www.oas.org/xxxiiiga/english/docs_en/docs_items/AGres1840_02.htm. [23.06.2013].

¹⁸ Vönkey, s. 5.

¹⁹ Vönkey, s. 6.

²⁰ 1977 tarihli Ek II. Protokol, uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda 1949 Cenevre Sözleşmeleri'nin ortak 3. maddesinden farklı olarak, 4 (2/d) ve 4 (2/h) maddelerinde terörizmi ve terörizm tehdidini yasaklamaktadır. Bu durum karşısında doktrinin bir kısmı uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda terörist fiillerin yasaklanmasını 1949 Cenevre Sözleşmeleri'nin ortak 3. maddesine kadar götürmekte ve söz konusu yasağı anılan maddedeki insancılık ilkesi ile açıklamaktadır. Doktrin ayrıca Ek II. Protokol'ün sivil halka karşı terör eylemlerini yasaklayan 13. maddesini hem hükümet kuvvetlerini hem de başkaldıran kuvvetleri bağlayıcı bir hüküm niteliğinde değerlendirmektedir. Bkz. Sertaç H. Başeren, Uluslararası Hukuk Açısından Terörizm, *Dünyada ve Türkiye'de Terör*, Ed. Ali Tarhan, Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Yayınları, 1. Baskı, 2002, s. 190.

teröristlerin silahlı çatışmalar tarafı olarak tanımlanabilmesi için henüz kesin bir görüş birliği bulunmamaktadır.²¹ Uluslararası nitelikte silahlı çatışmalar, savaş ve savaşa varmayan sınırlı silahlı çatışmaları ile uluslararasılaşmış silahlı çatışmaları kapsamaktadır. Bu çerçevede devlet sponsorlu ve/veya devlet destekli terörizmin uluslararası nitelikte bir silahlı çatışma veya bir savaş olarak değerlendirilmesi mümkündür.

11 Eylül 2001 saldırılarından sonra terörle mücadelenin özellikli yönleri İnsancıl Hukukta tanımlanan silahlı çatışmalar kadar önem kazanmaya başlamıştır. Ekim 2001’de ABD tarafından Afganistan’a karşı yürütülen savaş bunun bir örneğidir. Bu olaylar abaktığımızda, busını rötesieylemlerle devletlerin normal savaş eylemleri arasında ciddi farkların olduğunu görebiliriz. Başka bir ifadeyle, teröristler genelde kendi özel alt grup çadırlarını oluştururlar ve vur kaç türü eylemlere başvururlar. Aslında bu tür gruplar hücrelerden oluşup bir ağ şeklinde organize olmuşlardır. Bu gruplar kendilerini toplumdan ayırıp, çok gizli ve detaylı planlar yaparak ani saldırılarda bulunabilmektedirler. Bu yüzden bu grupların yerlerinin ve nereye ne zaman saldıracaklarının belirlenmesi kolay değildir. Dolayısıyla, bazı yazarlar İnsancıl Hukukun bu tür eylemlere uygulanabilmesini reddederek terör örgütlerinin planları ve ne yapacaklarının belli olmadığı için gerektiğinde bunların eylemlerinin önlenmesinin kolay olmayacağı görüşünü savunmaktadır. Bu iddianın ne kadar savunulabilir bir iddia olduğu tartışılır.²² Bu konuya ilişkin doktrinde farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bir grup yazar terörle mücadelenin kolluk harekâtı çerçevesinde sürdürülmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu grup, Uluslararası İnsancıl Hukukun klavuz ilkelerinin, küresel terörizmi değil “siyasal” çatışmaları ele almak için kaleme alındığını; dolayısıyla terörle mücadelede uygun bir yaklaşım olmadığını vurgulamaktadır.²³

Bir başka grup yazarsa, ABD liderliğindeki “teröre karşı savaşta” (*war on terro*) Uluslararası İnsancıl Hukuk yaklaşımının uygulanması gerektiğini savunmaktadır. Bu görüşü benimseyen yazarlardan bir kısmı, Uluslararası İnsancıl Hukukun mevcut kurallarının terörle mücadelede yeterli olduğunu savunmaktayken; bir başka grup ise mevcut İnsancıl Hukukun teröristler için çok fazla cömert olduğu ve dolayısıyla revize edilmesi gerektiğini

²¹ “International Humanitarian Law and Terrorism: Questions and Answers”, ICRC, Resource Centre, 01-01-2011, erişim için bkz. <http://www.icrc.org/eng/resources/documents/faq/terrorism-faq-050504.htm>. [29.06.2013].

²² Vönkey, s. 7.

²³ Kenneth Roth, The Law of War in The War on Terror, *Foreign Affairs*, Vol. 83, 2004, ss. 2, 5.

savunmaktadır. Bu görüşü benimseyen Steven R. Ratner, İnsancıl Hukuk kurallarının terörle mücadelede yeterli bir çerçeve sağladığını savunmaktadır. Ratner, revizyon önerilerinin İnsancıl Hukukun bir dizi yanlış kavrayışından kaynaklanmakta olduğunu ve sorunun hukukun kendisi değil uygulamadan kaynaklandığını ileri sürmektedir.²⁴ Terörle mücadelede Uluslararası İnsancıl Hukuk ilkelerinin uygulanması gerektiğini savunan yazarlardan bir diğer grup ise terörizmin 21. yüzyılın en önemli güvenlik sorunu olduğunu, buna mukabil mevcut örfi hukuk ve Cenevre Sözleşmeleri'nin yeni dünya düzenini ya da düzensizliğini öngöremediğini ve terörizme karşı yeni ve modernize edilmiş bir silahlı çatışmalar hukukunun geliştirilmesi gerektiğini ileri sürmektedir.²⁵ Bu grup, 1949 Cenevre Sözleşmeleri bertaraf edilmeden, terörizme karşı savaşı düzenleyen yeni bir hukuksal çerçevenin oluşturulması gerektiğini ifade etmektedir.²⁶

1949 Cenevre Sözleşmeleri'nin ortak 2/1. maddesi ve 1977 tarihli I No'lu Ek Protokol'ün 1/3. maddesine göre, bir silahlı çatışmanın varlığından bahsedebilmek için savaş ilanına gerek yoktur; fiili bir silahlı güç kullanımının belli bir yoğunluk düzeyine ulaşması yeterlidir.²⁷ Kuşkusuz, teröristler de silahlı kuvvete başvurabilir ve gerçek anlamda silah, hatta kitle imha silahlarını da kullanabilirler. Başka bir ifadeyle, teröristlerin de silahlı saldırıları devletler kadar ağır ve yıkıcı olabilir. Bunun en çarpıcı örneği 11 Eylül 2001 saldırılarıdır. Bu yüzden silahlı saldırının ağırlık eşiğini belirlemek her zaman kolay değildir. Bu durum sadece terörist eylemler için değil, devletler arası düşük seviyeli çatışmalar için de geçerlidir.²⁸

Sonuç itibariyle, silahlı çatışmalarla terörist eylemleri birbirinden ayıran kalıcı bir sınır bulunmaktadır. Bu yüzden, terörist eylemlerinin hiç olmaz ise bazı durumlarda çatışma şeklinde ortaya çıkması olanaklıdır.

---

²⁴ Steven R. Ratner, *The War on Terrorism and International Humanitarian Law*, *Michigan State Journal of International Law*, Vol. 14, 2006, s. 19.

²⁵ Christopher Greenwood, *International Law and the War Against Terrorism*, *International Affairs*, Vol. 78, No. 2, 2002, ss. 301-302.

²⁶ Glenn M. Sulmasy, *The Law of Armed Conflict in the Global War on Terror: International Lawyers Fighting the Last War*, *Notre Dame Journal of Law, Ethics & Public Policy*, Vol. 19, 2005, ss. 314, 316.

²⁷ Taşdemir, s. 80.

²⁸ Vönkey, s. 7.

3. İnsancıl Hukukun Terörist Eylemlere Uygulanması²⁹

11 Eylül 2001 saldırılarından sonra yaşanan gelişmeler Uluslararası İnsancıl Hukukun uluslararası terörizmle mücadeledeki rolünü gündeme getirmiştir. Bu olaylara bakıldığında yaşanan dehşetin tablosu ve bu saldırıların orantısız ve sivillere karşı eylemler olduğunu görüyoruz. Bu saldırılar gerçekleşerek kuvvet kullanma yasağı ihlal edilip, silahlı çatışmalar hukuku ve uluslararası hukuk kurallarının dışına çıkmıştır. Saldıran ve savunan tarafın savaş stratejisi uluslararası insancıl örf ve âdet hukuku kurallarına uygun olmalıdır. Nitekim Uluslararası İnsancıl Hukuk her türlü terör eylemine karşı mücadelede, silahlı çatışmalarda olduğu gibi birtakım kısıtlamalar getirmektedir. Bu açıdan, teröristler “saldırgan sivil” (*offensive civilians*) veya “yasadışı savaşçılar” (*unlawful combatants*) olarak nitelendirilseler bile³⁰, terör saldırılarına maruz kalan tarafın bu eylemlere karşılık olarak düşmanca davranışları İnsancıl Hukuk kurallarıyla kısıtlanmaktadır. Ancak bu durum teröristlerin lehine bir avantaj olarak değil, silahlı şiddetlerin (*armed violence*) insancıl gerekçelerle sınırlandırılması anlamına gelmektedir. Örneğin, terör eylemlerine karşılık olarak sivil yerleşim bölgelere ve hatta terör eylemleriyle hiçbir ilgisi olmayan silahlı kuvvetlere geniş çaplı saldırıların yapılması, ayırt etme ilkesini ihlal edecektir. Aslında, terörist bir grubun eylemlerine karşı mücadele amacıyla bölgede bulunan bütün insanları cezalandırmak meşru değil ve hukuki dayanaktan yoksundur. Zira kolektif cezalandırma sivillerin gereksiz acılar³¹ çekmesine ve insanî bir krize neden olacaktır. Bu konuyla ilgili olarak 12 Ağustos 1949 Tarihli Cenevre Sözleşmeleri'nin I No'lu Ek Protokolü muhasamatın etkilerine karşı genel korumanın temel uygulama kurallarından bahsetmektedir. Adı geçen Protokol'ün 48. maddesi uyarınca, “Sivil halkın ve sivil nitelikte malların saygı görmesini ve korunmasını sağlamak için, çatışmanın tarafları daima, sivil halk ile muharipleri, sivil mallar ile askeri hedefleri birbirinden ayırt etmeli ve buna uygun olarak operasyonlarını sadece askeri hedeflere yöneltmelidirler”.

²⁹ B. Welling Hall, Addendum Relating to Self-Defense, *ASIL Insights: Terrorist Attacks on the World Trade Center and the Pentagon*, *American Society of International Law* (September 2001), erişim için bkz. <http://www.asil.org/insigh77.cfm>. [25.06.2013].

³⁰ Vönkey, s. 27.

³¹ Muhariplerde sebep olunan hangi acıların gereksiz olduğu konusunda Uluslararası Adalet Divanı'nın belirlediği kıstas “meşru askeri amaca ulaşmak için verilmesi kaçınılmaz olan zarardan fazla” olandır. Bazı silahların kullanımının sonuçları tiksindirici olabilir, ancak bu durum kendiliğinden işbu silahları hukuka aykırı kılmaz. Bir silah sadece, sebep olduğu yaralanma ve acılardan mevcut durumun askeri gereklilikleri ışığında kaçınılabılır ise hukuka aykırıdır. Bkz. Yoram Dinstein, *The Conduct of Hostilities under the Law of International Armed Conflict*, Cambridge: Cambridge University Press, 2005, s. 56.

4. BM Güvenlik Konseyi'nin Kararları

11 Eylül olayları BM çerçevesinde terörle mücadele konusunda yeni bir dönüm noktası oluşturmuştur. Bu saldırılar, terörizm ile Uluslararası İnsancıl Hukuk arasındaki ilişki bakımından da bir dönüm noktası oluşturmaktadır. Zira, önceleri terörle mücadele operasyonları daha ziyade ulusal düzeyde cereyan etmişken, 11 Eylül saldırılarından sonra bu operasyonlar uluslararası bir boyut kazanmıştır.

BM Güvenlik Konseyi bu saldırılara karşılık olarak ilk önce 12 Eylül'de Taliban ve El-Kaide'nin terör eylemlerine karşı 1368 sayılı kararı ve 28 Eylül'de ise, 1371 sayılı kararı kabul etmiştir. Konsey bu olayların insanî sonuçlarından etkilenecek bu kararları almıştır. Fakat bu ikisi arasında önemli bir fark vardır. Konsey'in 1368 sayılı kararında saldırılar, sert bir şekilde kınanarak saldırıların uluslararası barış ve güvenlik için ciddi bir tehdit oluşturduğu ve BM Andlaşması'na uygun olarak bireysel ve ortak meşru müdafaa hakkının tanındığı ifade edilmiştir. Başka bir ifadeyle, barışın temini için kuvvet kullanımı da dâhil olmak üzere her türlü önlem alma konusunda devletlere yetki verilmiştir. Aksine 1373 sayılı kararda, terörle mücadele konusunda devletlere ve uluslararası topluma sınırsız takdir yetkisi tanımamıştır.³²Şüphesiz, devletler terör saldırılarını önlemek için kuvvet kullanma hakkına sahiptirler ve bu kuvvet, ölümcüllük boyutuna da varabilir. Fakat terör eylemleri ne kadar ciddi ve failler ne kadar tehlikeli olursa olsunlar, devletin buradaki kuvvet kullanma hakkı sınırsız olmayıp, Uluslararası İnsancıl Hukuk kurallarına tâbidir. Barış zamanında, Uluslararası İnsancıl Hukuk kurallarına göre uygulanacak kuvvetin derecesi suçun ciddiliği ve durumun gerekleri ile orantılı olmalıdır. Yine barış zamanında devlet görevlileri, ciddi tehlike arz eden kişileri ayırt ederek sadece bunlara karşı kuvvet kullanmak durumundadır.³³Bu bağlamda, nükleer silahların terörizme karşı caydırıcı amaçla kullanılması veya bu silahlarla terör eylemlerine karşı misilleme yapılması orantılılık, ayırt etme ve kısaca İnsancıl Hukuk ilkelerine aykırıdır.³⁴

Güvenlik Konseyi'nin 1373 sayılı kararı uluslararası terörizm ile mücadele konusunda alınacak önlemler kapsamında bütün devletlerin

---

³² İbrahim Kaya, *Terörle Mücadele ve Uluslararası Hukuk*, Ankara: USAK Yayınları, 2005, s. 105.

³³ *The International Institute of Humanitarian Law...*, s. 13.

³⁴ *Nuclear Age Peace Foundation: Ten Facts About Nuclear Weapons*, erişim için bkz. http://www.wagingpeace.org/articles/2009/09/facts_myths.pdf. [22.06.2013].

uyuması gereken yükümlülükleri ayrıntılı bir şekilde düzenlemiştir. Söz konusu önlemler, askeri nitelikte olmayan terör örgütlerinin malvarlıklarının dondurulması, terörist eylemlerin finansmanının engellenmesi, terörizme karşı işbirliğinin geliştirilmesi ve teröristlerin kovuşturulması ile ilgilidir.³⁵ Bahsi geçen kararın teröristlerin cezai kovuşturulmasına ilişkin bentlerinde, *1949 Cenevre Sözleşmeleri ve Ek Protokolleri*'nin silahlı çatışmalarla ilgili hükümlerinden farklı bir düzenleme getirilmemiştir. Bu karar terörle mücadele bağlamında işbirliği yapılması açısından önem taşımaktadır. Kaldı ki bu kararda İnsancıl Hukukun temelini oluşturan sözleşmelerin kodifiye ettiği hukukun düzeltilmesi ve gözden geçirilmesi konusu dikkate alınmamıştır. Hatta Güvenlik Konseyi'nin 1456 sayılı kararı da açıkça terörle mücadele bağlamında devletlerin aldığı bütün tedbirler onların uluslararası hukuk yükümlülükleriyle uyum içinde olması gerektiğini ifade etmiştir.³⁶

Dolayısıyla, terörle mücadele yükümlülüğü İnsancıl Hukuk kurallarından sapma anlama gelmemektedir. Aksine, uluslararası toplumun ihtiyaç duyduğu İnsancıl Hukuk kuralları devletlerin terörizme karşı savaş yöntemleri veya savaş araçlarının kullanımında belirleyici bir faktördür.

Bu durumda, Fransa Cumhurbaşkanı'nın ifade ettiği gibi Uluslararası İnsancıl Hukuktan kaynaklanan yükümlülükleri ihlal etmeden bireylere, terör örgütlerine veya terör eylemlerinin atfedildiği devletlere karşı nükleer silahların meşru bir yöntem ve araç olarak kullanılması mümkün mü? Bu konuyu alttaki bölümde detaylı şekilde ele almaya çalışacağız.

B. TERÖRLE MÜCADELEDE NÜKLEER SİLAHLARIN KULLANIMI

11 Eylül olaylarından sonra hukuki metinlerin birçoğunda terör ve terörle mücadele konusu sık sık ele alınıp, incelenmiştir. Bu olaylar sonucunda, Uluslararası İnsancıl Hukuk ilkeleri çerçevesinde devletlerin kuvvet kullanarak terörizme karşılık vermeleri ve terörist eylemlere karşı nükleer silah kullanma hakkına sahip olup olmadıkları konusu tartışma konusu olmuştur. Bu konuya ilgili olarak ilk önce teröre karşı kuvvet kullanmanın koşulları ve daha sonra terörle mücadelede nükleer silah kullanımının gayri meşruluğunu kanıtlamaya çalışacağız.

³⁵ *United Nations S/RES/1373*, adopted by the Security Council at its 4385th meeting, on 28 September 2001, erişim için bkz. <http://daccess-ods.un.org/TMP/5511724.94888306.html>. [29.06.2013].

³⁶ *United Nations S/RES/1456*, adopted by the Security Council at its 4688th meeting, on 20 January 2003, erişim için bkz. [http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1456\(2003\)](http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1456(2003)). [29.06.2013].

1. Terörizme Karşı Kuvvet Kullanmanın Şartları

Meşru müdafaa hakkıyla ilgili örf ve âdet hukuku kuralları büyük ölçüde Caroline olayı ile şekillenmiştir. Meşru müdafaa hakkının kullanımına ilişkin Caroline olayında belirlenen “gereklilik” ve “orantılılık” koşulları, zamanla bu hakkın temel unsurlarını belirleyen ölçüler olarak kabul edilmiş ve bu durum Nuremberg Mahkemesi’nde³⁷, Nikaragua Davası’nda³⁸ ve Uluslararası Adalet Divanı’nın 1996 tarihli 1996 tarihli Danışma Görüşü ’nde de teyit edilmiştir. Divan’a göre, gereklilik ve orantılılık koşullarının kuvvet kullanımında mutlak surette dikkate alınması gerekmektedir.³⁹

Uluslararası örf ve âdet hukukunun düşüncesiz ve fevri şekilde kuvvet kullanılmasını önlemek için öngördüğü bu koşullar terörist eylemlere karşı kuvvet kullanmayı zorlaştırabilecek bir nitelik taşımaktadır. Söz konusu koşulların ihlâl edilmesi durumunda meşru müdafaa uygulaması haksız hale gelerek uluslararası hukukta yasaklanan saldırı veya zararlar karşılık fiiline dönüşebilecektir. Özellikle gereklilik ve orantılılık koşulları meşru müdafaa hakkını uluslararası hukukta yasaklanan “zararla karşılık”tan ayırmaktadır ve bu konuda önemli bir rol üstlenmektedir. Meşru müdafaa hakkı cezalandırıcı değil, önleyici nitelikte olup ve söz konusu hakkın amacı saldırgan eylemi önlemek ve devletin çıkarlarını korumaktır.⁴⁰ Seçilen hedefler başta olmak üzere meşru müdafaa kapsamında alınan tedbirler söz konusu amacı gerçekleştirmeyi hedefleyerek orantılı olmalı, savaşımlarla sivililer arasında ayırım gözetmeli, silahlı saldırıdan sorumlu olanları hedef almalı ve bu durum açık ve inandırıcı delillerle kanıtlanmalıdır. Saldırılması planlanan hedefin uygun bir hedef olduğu ve tehdidin ciddiyeti kanıtlanmaksızın gerçekleştirilecek bir hareket meşruiyetten yoksun olacaktır. Nitekim geçmişte terör örgütlerine ve onları destekleyen devletlere karşı gerçekleştirildiği iddia edilen pek çok askeri harekât gereklilik ve orantılılık koşullarını taşımadığı gerekçesiyle eleştirilmiştir. Örneğin, ABD’nin 1986’da Libya saldırıları, 1998’de Sudan ve Afganistan saldırıları ve İsrail’in 1985 yılında Tunus saldırılarının gereklilik

---

³⁷ Nuremberg Kararının metnine erişim için bkz. http://crimeofaggression.info/documents/6/1946_Nuremberg_Judgement.pdf. [29.06.2013]. Kararın değerlendirilmesi için bkz. George A. Finch, The Nuremberg Trial and International Law, *AJIL*, Vol. 41, No. 1, 1947, ss. 20- 37.

³⁸ Case Concerning *Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua* (Nicaragua v. United States of America) ICJ Reports (1986), para. 176.

³⁹ ICJ Reports (1996), para. 41.

⁴⁰ James F. Gravelle, The Falkland (Malvinas) Islands: An International Law Analysis of the Dispute Between Argentina and Great Britain, *Military Law Review*, Vol. 107, 1985, s. 56.

ve orantılılık koşullarını taşımadığı gerekçesiyle “zararla karşılık” niteliğinde olduğu ve savunma amaçlı olmaktan çok cezalandırıcı amaçlar taşıdığı ileri sürülmüştür.⁴¹Bu yüzden, kuvvete başvuran mağdur devlet öngörülen koşulların gerçekleştiğini ikna edici delillerle açık bir şekilde ortaya koymalıdır.

Dolayısıyla, devletler amaçlarına ulaşmak için bütün araçlara başvuramamakta; sivilleri savaşınlardan ayırıt ederek, şartların gerekleriyle, örneğin kendini müdafaa ya da hasmını etkisiz veya silahsız bırakmak amacıyla orantılı olarak kuvvete başvurabilmektedir. Bu açıdan devletlerin uluslararası terörizme karşı nükleer silah kullanması da söz konusu koşullara ve dolayısıyla temel uluslararası hukuk normlarına aykırı bir davranış olarak değerlendirilebilir. Ayrıca devletlerin İnsancıl Hukuk kurallarının uygulanmasındaki başarı derecesi, terör örgütünün toplumda taban ve destek bulmasını önleyecek ve azaltacak, toplum üzerindeki gereksiz baskıyı kaldıracak çok önemli bir etken olarak değerlendirilmektedir.

2. Terörle Mücadelede Nükleer Silah Kullanımının Gayri Meşruluğu

Fransa yönetimi genelde açıklamalarında nükleer silahların devletlerin egemenliği ile bağlantılı olduğunu ileri sürmüşlerdir.⁴² Bu politikanın devamı olarak Cumhurbaşkanı Jacques Chirac 19 Ocak 2006 tarihinde, Fransa'nın terörist eylemler tehdidine karşı uygulayacağı stratejisini şöyle ifade etmiştir: “Bize karşı terör eylemlerine başvurma niyetinde olan ülkelerin liderleri ve kitle imha silahları kullanmayı planlayan herkes, bizim uygun ve nükleer yanıtımızla karşılaşacaklarını bilmelidirler”.⁴³

Chirac'ın terörist eylemler tehdidine nükleer silahlarla karşılık verme hakkına sahip olduğuna dair ifadelerine hiçbir şekilde tepki verilmemiştir. Fransa yönetiminin politikası gerçekten terörizmle mücadele ise, bu konuda ABD ile aynı yöntemi izlemektedir demektir. Fransa, ulusal, bölgesel ve uluslararası boyutta uluslararası insan hakları standartlarının gelişmesinde önemli rol oynayan bir devlet olarak bugün terörizmle mücadelede gereklilik doktrini ve ulusal çıkarlarını koruması için her tür yönetime başvuracağından bahsetmektedir. BM İnsan Hakları Komitesi, *1966 Uluslararası Medeni ve*

⁴¹ Campbell, ss. 1080-1096.

⁴² Andy Butfooy, Nuclear Strategy, in: Craig A. SNYDER, *Contemporary Security and Strategy*, 2nd Edition, New York: Palgrave Macmillan, 2008, s. 144.

⁴³ Molly Moore, Chirac: Nuclear Response to Terrorism Is Possible, *Washington Post Foreign Service*, January 20, 2006, erişim için bkz. <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2006/01/19/AR2006011903311.html>. [19.06.2013].

Siyasi Haklar Misakı'nın 6. maddesine ilişkin 1984 tarihli genel yorumunda, nükleer silahların kullanımını yaşam hakkına önemli bir tehdit oluşturduğunu ifade etmiştir. Komite'ye göre, bu tür silahların denenmesi, elde edilmesi ve yayılmasının engellenmesi ve bu silahların kullanımının insanlığa karşı suç olarak resmiyete tanınması gerekmektedir.⁴⁴ Böyle bir tehdidin varlığı uluslararası boyutta insan hakları ve temel özgürlüklere saygı gösterilmesine engel oluşturmaktadır. Bu konuda ABD'nin de terörle mücadele bağlamındaki tutumu dikkat çekicidir. ABD'nin Savunma Bakanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı (Pentagon) bazı güvenlik değerleri nükleer silahlara geri yüklemek amacıyla, bu silahların kullanımını terörizme karşı uzun vadeli bir savaş seçeneği olmasını önermiştir. Ancak, nükleer silah kullanarak terör örgütlerini ortadan kaldırmak pek mümkün değildir. Zira bu tür örgütler, personelinin ve askeri teçhizatının yoğunlaştığı bir coğrafi bölgeye sahip değildir. Terör örgütleri aslında dünya çapında kentsel ve kırsal yerlerde serpiştirilmiş hücrelerde yer alırlar. Örneğin, 11 Eylül 2001'de Dünya Ticaret Merkezi ve Pentagon'a karşı gerçekleştirilen saldırılarda teröristlerin çoğu ABD şehirlerinde yaşayarak faaliyetlerini sürdürmekteydi.⁴⁵

Terör örgütlerine karşı nükleer silah kullanma tehdidi veya doğrudan bu silahları ve diğer kitle imha silahlarının terörizmi caydırmak amacıyla kullanılması olumsuz ve ters bir etki bırakabilir. Bir başka ifadeyle, teröristlere karşı nükleer silah kullanma tehdidi onların mücadele algısını güçlendirerek devlet tarafından gerçekleştirilen saldırılara aynı şekilde karşılık vermelerine bir gerekçe oluşturur.

Nükleer silahsızlanma için işbirliği yapılması gerektiğini ifade eden Jayantha Dhanapala⁴⁶, nükleer silahların kullanımının daha olası hale geldiğini vurgulayarak nükleer silahsızlanmanın yeni bir boyutuna da değinmiştir. "Bu yeni boyut terörist gruplarının nükleer silah edinmesidir. Devletlerin teröre karşı nükleer silah kullanması, teröristlerin bu operasyonlara karşılık olarak

⁴⁴ *Human Rights Committee, General Comment 14, Article 6 (Twenty-third session, 1984), Compilation of General Comments and General Recommendations Adopted by Human Rights Treaty Bodies, U.N. Doc. HRI/GEN/1/Rev.1 at 18 (1994)*, erişim için bkz. [http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/9c882008fd898da7c12563ed004a3b08?Opendocument](http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/9c882008fd898da7c12563ed004a3b08?Opendocument). [02.07.2013].

⁴⁵ Alyn Ware, *Terrorism and Nuclear Disarmament*, 11 September 2001, erişim için bkz. <http://lcnp.org/disarmament/index.htm>. [19.06.2013].

⁴⁶ Jayantha Dhanapala 1995 yılında NPT değerlendirme ve genişletme konferansına başkanlık yaptı. 1998-2003 yılları arasında BM'de silahsızlanma konularında genel sekreter yardımcılığını yürüttü ve halen Bilim ve Dünya Üzerine Pugwash Konferansları'nın başkanıdır. Bkz. <http://jyanthadhanapala.wordpress.com>. [04.07.2013].

aynı silahları kullnamaları çok daha kötü bir durum yaratabileceği ihtimaline dikkat edilmelidir. Teröristlerin nükleer silahl edinmesi korkutucu derecede gerçek bir olasılık olsa da, bu da silah sahibi devletlerin ilgiyi - terörizmle mücadelede hiçbir askeri anlamı olmayan - kendi nükleer silahlarından kaçırarak ve nükleer silahsızlanmayı geriye atmak için kullandığı bir olanak oluyor. Temel sorun, nükleer silahların kimin elinde olduğundan bağımsız olarak tehlike arz etmesidir”.⁴⁷

Dolayısıyla, devletler kuvvet kullanma sırasında sınırsız bir şekilde davranamazlar. Aksine, uluslararası hukukun etik ve insanî gereksinimlere dayanarak kuvvet kullanmaya ilişkin öngördüğü sınırlara riayet etmelidirler. Bu bağlamda, Uluslararası Adalet Divanı 1996 tarihli *Danışma Görüşü*’nde şu ifadeleri kullanmıştır:

“Devletlerin sivillere karşı saldırı gerçekleştirmesi ve sivill ve muharip hedefler arasında ayırım gözetmeyen silahlar kullanmaları yasaktır. Devletlerin savaş yöntemleri ve araçları seçme hakkı sınırsız değildir”.⁴⁸Bu konuda *Nükleer Terörizmin Önlenmesine İlişkin Uluslararası Sözleşme*’nin⁴⁹ 4. maddesinin dördüncü fıkrası da dikkat çekicidir. Söz konusu madde uyarınca, *“Bu Sözleşme, devletler tarafından nükleer silah kullanımı veya kullanma tehdidinin meşruluğu hususlarına hiçbir şekilde temas etmez ve temas ettiği şeklinde yorumlanamaz”*.

Ölümcül kitle imha silahları olarak tanınan nükleer silah kullanımının etkileri belli bir zamanla ve mekanla sınırlı değildir. Bu silahların en önemli özelliği, çok geniş bir bölgede canlı - cansız her şeyi tümenden yok etme kapasitesine sahip olması ve zararlı etkilerini çok uzun bir zaman dilimi içerisinde de gösterebilmesidir.⁵⁰ Uluslararası Adalet Divanı’nın 1996 tarihli *Danışma Görüşü*’ne muhalif görüş yazan yargıç Christopher Weeramantry doğrudan insan yaşamını tehdit etmenin dışında, çevreye, ekosisteme ve

⁴⁷ Jayantha Dhanapala’nın *“Nükleer Silahsızlanma İçin İşbirliği Gerekli”* başlıklı açıklamaları için bkz. http://www.nuclearabolition.net/index.php?option=com_content&view=article&id=209:nuekleer-silahszlanma-cin-birlii-gerekli&catid=4:turkish&Itemid=5. [04.07.2013]; bu konuyla ilgili olarak detaylı bilgi almak için bkz. Gururaj Mutalik, *Crude Nuclear Weapons: Proliferation and the Terrorist Threat*, Cambridge: IPPNW, 1996.

⁴⁸ *ICJ Reports 1996*, para. 78.

⁴⁹ New York’ta, 13.02.2005 tarihinde imzalanan, Türkçe’ye yukarıdaki gibi çevirebileceğimiz Sözleşmenin (*International Convention for the Suppression of Acts of Nuclear Terrorism*) Türkçe resmi çevirisi için bkz. <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/05/20120508-1.htm>. [04.07.2013], Sözleşmenin orijinal metnine erişim için bkz. <http://treaties.un.org/doc/db/Terrorism/english-18-15.pdf>. [04.07.2013].

⁵⁰ *ICJ Reports (1996)*, para. 36.

gelecek nesillere ciddi zararları olduğu tespitiyle birlikte, kabaca İnsancıl Hukuk başlığı altında ele aldığı gerekçelerle mahkemenin hükmettiği gibi “açıkça” yasaklanmamış olsa da nükleer silahların uygulanan uluslararası hukuka aykırı olduğunu göstermeye çalışmıştır.⁵¹

Weeramantry’ye göre nükleer silahların kullanımı, İnsancıl Hukukun savaş sırasında sivillerle savaşımlar arasında ayırım yapma ilkesi, gereksiz acılardan kaçınma ilkesi, sivillerin korunması ilkesi, çevreye kalıcı zararlar veren savaş araç ve yöntemlerinin kullanılmaması ve tarafsızlık hakkı gibi temel ilkelerine aykırıdır.⁵² Dolayısıyla teröre karşı mücadele edilmesi bu tür silahların kullanımını haklı ve meşru kılamayacaktır.⁵³

Teröristlerin bulunduğu yerin ve saldıracakları zamanın tespit edilmesi amacıyla devletlerin bir diğer devletin ülkesine girerek ülkesel bütünlüğünü ihlal etmesi aynı zamanda kuvvet kullanma yasağına da aykırı bir girişimdir. Fakat İnsancıl Hukuk açısından BM Güvenlik Konseyi’nin 1368 sayılı kararında⁵⁴ devletlerin askeri eylemlerinin meşru ve haklı kılındığı durumlarda bile terörist eylemlere karşı mücadelede İnsancıl Hukukun sınırlayıcı düzenlemeleri göz ardı edilmemelidir. Bu yüzden terörizme karşı mücadelede bir ulusal tedbir olarak nükleer silahların kullanımının (Fransa yönetiminin izlediği politika) Uluslararası İnsancıl Hukuka aykırı olduğu iddiası yanlış olmaz.

SONUÇ

11 Eylül 2001 saldırıları, devlet dışı aktörlerin de kuvvet kullanabildiğini açıkça göstermiştir. Söz konusu saldırılar, BM Andlaşması’nın 51. maddesinin yorumunu etkilemiştir. Dolayısıyla meşru müdafaa hakkı devlet dışı aktörlerin terör eylemlerine karşı da kullanılabilir bir hak olarak görülmeye başlamıştır.⁵⁵

⁵¹ Christopher Weeramantry, Dissenting Opinion of Judge Weeramantry, s. 230, erişim için bkz. <http://www.icj-cij.org/docket/files/95/7521.pdf>. [03.07.2013]; Uluslararası Adalet Divanı’nın 1996 tarihli Danışma Görüşü’ne yazılan diğer muhalif görüşler için bkz. <http://www.icj-cij.org/docket/index.php?p1=3&p2=4&k=e1&p3=4&case=95>. [03.07.2013].

⁵² Weeramantry, s. 212.

⁵³ Jim Mc Cluskey, *The Arguments Against Nuclear Weapons (and the arguments for)*, Russell Press, s. 7, erişim için bkz. <http://inlapwcp.webplus.net/BOOKLET%201%20-%20ARGUMENTS%20AGAINST%20NUCLEAR%20WEAPONS%20-%20PP.pdf>. [06.07.2013].

⁵⁴ *United Nations S/RES/1368*, adopted by the Security Council at its 4370th meeting, on 12 September 2001, erişim için bkz. <http://daccess-ods.un.org/TMP/9605749.24945831.html>. [02.07.2013].

⁵⁵ Ülkü Halatçı, 11 Eylül Terörist Saldırıları Ve Afganistan Operasyonu’nun Bir Değerlendirmesi,

Küreselleşme süreci ile birlikte devlet dışı aktörlerin uluslararası ilişkilerde daha fazla rol almaları beraberinde, özellikle 1970'li yıllarda, bu aktörlerin uluslararası düzeydeki şiddet eylemlerine karışmaları gerçeğini de getirmiş ve bu gerçeklik “uluslar ötesi terörizm” kavramı ile ifade edilmiştir. Buna göre uluslar ötesi terörizm, herhangi bir şekilde devletin bir müdahalesi olmaksızın, devlet dışı aktörler tarafından gerçekleştirilen terörist eylemleri ifade etmektedir. Bu çerçevede uluslar ötesi terörizmi, uluslararası terörizmden ayıran en önemli fark, terör örgütleri tarafından gerçekleştirilen operasyonların her hangi bir devlet tarafında yönetilmemesi ya da kontrol edilmemesidir.⁵⁶ Bu eylemlerin gizli bir şekilde yapıldığı için geleneksel anlamında silahlı çatışmanın gerçekleşmesi kolay olmayacaktır.

Devletlerin terörizme karşı mücadeleleri sırasında İnsancıl Hukuk kurallarının uygulanması olay değildir. Terör eylemlerini engellemek amacıyla askeri operasyonların yapılması esnasında, teröre karşı savaşan güçler genelde yasal engelleri ihlal etmişlerdir. Tutukluların işkence edilmesine dair birçok örnek bulunmaktadır. Terörle mücadelede hükümet güçlerinin fazla ileri gitmesi kendilerine karşı terör eylemlerinin artmasına neden olmuştur. Bazen diğer devletler de bu durumu desteklemişlerdir. Terörle mücadele anlayışını değiştirmek, savaş hukuku ve insan haklarıyla uyumlu hale getirmek amacıyla bir devlet veya ordu üzerinde baskı uygulamak, zor olacaktır.⁵⁷ Bu yaklaşımın iki temel dayanağı vardır:

İlk olarak, uluslararası İnsancıl Hukuk terörizmle mücadeldenin önünde hiçbir engel oluşturmamaktadır.⁵⁸ Her hâlükârda, daha önce Uluslararası İnsancıl Hukukun terörizme karşı kuvvet kullanan devletlerin uygulamalarına diğer askeri eylemlerde olduğu gibi bir takım sınırlamalar getirmektedir. Devletler ve uluslararası toplum savaşın tehlikelerini azaltma ve savaş acılarını hafifletme, sivilleri ve terör sanıklarının fiziksel ve ruhsal bütünlüğünü koruma çabalarını güçlendirmelidirler. Bununla birlikte, her devlet terörizmle mücadele hakkına sahiptir, ancak bu hak bütün çatışmalarda olduğu gibi bir takım kriterlere riayet edilerek kullanılmalıdır.

Uluslararası Hukuk ve Politika, Cilt. 2, No. 7, 2006, s. 81.

⁵⁶ Taşdemir, ss. 35-37.

⁵⁷ Roberts, s. 13.

⁵⁸ Silvia Borelli, Casting Light on the Legal Black Hole: International law and Detentions Abroad in the War on Terror, *International Review of the Red Cross*, Vol. 87, No. 857, March 2005, s. 42, erişim için bkz. http://www.icrc.org/eng/assets/files/other/irrc_857_borelli.pdf. [03.07.2013].

İkinci olarak, terör şüphelileri ve sanıkları, silahla kuvvetler üyesi, sivil veya yasadışı savaşçılar olursa olsunlar, İnsancıl Hukuk çerçevesinde himaye altına alınmalıdırlar. Aslında terörle mücadelede araçlarının kullanım sırasında şiddete öncelik verilmesi veya kullanılan şiddetin dozunun iyi ayarlanamaması mücadelenin meşruluğunu ve etkinliğini olumsuz yönde etkileyebilmektedir.⁵⁹

11 Eylül olaylarından sonra devletlerin terörizmle mücadele bağlamında uygulamaları, özellikle kuvvet kullanmaları İnsancıl Hukuk kurallarının ciddi anlamda ihlaline neden olmuştur. Ancak teröre karşı olan nefret duygusundan dolayı bu eylemler uluslararası toplum tarafından uygun bir şekilde araştırılmamış ve takipsiz kalmıştır. Dolayısıyla terörizmle mücadele sırasında temel İnsancıl Hukuk normlarından doğan yükümlülöklere riayet edilmelidir. Bu doğrultuda, devletlerin söz konusu normları göz önünde tutmaları hukukun her durumda üstünlüğünü güçlendirecektir.

Uluslararası İnsancıl Hukukun amacı silahlı çatışmalar mağdurlarını korumak, onlara yardımcı olmak ve her birinin saygınlıklarını sürdürmektir. 1949 tarihli Cenevre Sözleşmeleri ve diğer uluslararası andlaşmalar terörle mücadele araçlarını belirlememiştir. Terörün neden ortaya çıktığının belli olmadığı için uluslararası hukukun diğer dalları gibi, İnsancıl Hukuk da terörizmi tamamen yok edememektedir. Fakat ulusal ve uluslararası aktörler terörle mücadelede sivillerle savaşanları bir birinden ayırt etmeksizin kuvvet kullanımının gayri meşruluğuna ve hukuk dışı eylemler olduğuna dikkat etmelidirler. Bununla birlikte, terörle mücadele bağlamında insan hakları ve İnsancıl Hukuk kurallarına riayet edilmesi terörizmin ortadan kaldırılmasında önemli rolü vardır. Terörle mücadele yöntemlerinden şiddeti öncelikli araç olarak kabul eden kimi ölkeler mücadelede başarısız olsalar dahi benimsedikleri bu yöntemi ısrarla uygulamaktadırlar. Ancak bazı ölkeler terörle mücadelede paradigma değişikliği yaparak şiddeti merkeze alan mücadeleden terörün nedenlerini ortadan kaldırmayı öncelik olarak kabul eden insan haklarına ve hukuk devleti ilkelerine dayalı mücadele yöntemini benimseme eğiliminde olmuşlardır.⁶⁰

---

⁵⁹ Abdulkadir Baharççek ve Gökhan Tuncel, Terörle Mücadelenin Zorlukları ve Bu Zorlukları Aşmada Farklı Bir Yaklaşım: Demokratik Mücadele Yöntemi, *Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Dergisi*, Cilt. 2 (2), 2001, s. 6.

⁶⁰ Baharççek ve Tuncel, s. 10.

La Haye Sözleşmeleri⁶¹, 1949 tarihli Cenevre Sözleşmeleri ve 1977 tarihli Ek Protokolleri, genel kabul görmüş örf ve âdet hukuku kurallarını kapsamaktadır. Bu kurallar aslında devletlerin “*erga omnes*” yükümlülükleri niteliğindedir. Bu kurallara göre, savaşan taraflar askeri operasyonlarını kesinlikle sivillerle savaşanlar arasında ve sivil ve askeri hedefler arasında ayırım yaparak gerçekleştirmeleri gerekmektedir. Diğer taraftan, gereksiz acıya neden olan silahların kullanımı da yasaktır. Gerçi terörizm barışa karşı tehdit oluşturan ve uluslararası hukuka aykırı bir şiddet eylemidir, fakat bu tür eylemleri engellemek devletlerin uluslararası hukuka aykırı davranışlarını haklı kılmaz. Sonuç olarak terörle mücadelede; kuvvet kullanma hukuku, insan hakları ve İnsancıl Hukuk kurallarına uygun bir şekilde yapılmalıdır.

Nükleer silahların kullanımı meşru müdafaa amacıyla olsa bile İnsancıl Hukuk kurallarına aykırıdır. Bu yüzden bu tür kuvvet kullanılması uluslararası hukuk çerçevesinde meşruiyetten yoksun olacaktır. Devletler terörle mücadele sürecinde uluslararası hukukun onlara tanıdığı hukuku kötüye kullanamazlar. Devletlerin ülke bütünlüğüne, siyasal bağımsızlığına ve uluslararası barış ve güvenliğe karşı bir tehdidin oluşmadığı takdirde ve BM Güvenlik Konseyi'nin izin vermediği sürece nükleer silahların kullanımı BM Andlaşması'nın 2. maddesinin dördüncü fıkrasındaki *erga omnes* ve *jus cogens* kurallara aykırı ve aynı zamanda saldırı niteliğindedir.⁶²

---

⁶¹ Türkçe'ye yukarıdaki gibi çevirebileceğimiz 1899 ve 1907 tarihli La Haye Sözleşmeleri'nin metnine erişim için bkz. http://avalon.law.yale.edu/subject_menus/lawwar.asp. [04.07.2013].

⁶² Richard Bilder, Nuclear Weapons and International Law, in: Arthur SELWYN and Martin FEINRIDERS, *Nuclear Weapons and Law*, Westport: Greenwood Press, 1984, s. 4.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Bal, İhsan, *Terörizm: Terör, Terörizm ve Küresel Terörle Mücadelede Ulusal ve Bölgesel Deneyimler*, USAK Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 2006.
- H. Başeren, Sertaç, *Uluslararası Hukuk Açısından Terörizm, Dünyada ve Türkiye’de Terör*, Ed. Tarhan, Ali, Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Yayınları, 1. Baskı, 2002.
- Bilder, Richard, *Nuclear Weapons and International Law*, in: Arthur SELWYN and Martin FEINRIDERS, *Nuclear Weapons and Law*, Westport: Greenwood Press, 1984.
- Butfoy, Andy, “Nuclear Strategy”, in: Craig A. SNYDER, *Contemporary Security and Strategy*, 2nd Edition, New York: Palgrave Macmillan, 2008.
- Comras, Victor D., *Flawed Diplomacy: The United Nations & the War on Terrorism*, Washington: Potomac Books, Inc, 2010.
- Dinstein, Yoram, *The Conduct of Hostilities under the Law of International Armed Conflict*, Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- Henckaerts, Jean-Marie & DOSWALD-BECK, Louise, *Customary International Humanitarian Law*, Vol. I: Rules, London: Cambridge University Press, 2005.
- Higgins, Rosalind & FLORY, Maurice, *Terrorism and International Law*, London: Routledge, 1997.
- Kaya, İbrahim, *Terörle Mücadele ve Uluslararası Hukuk*, Ankara: USAK Yayınları, 2005.
- Münkler, Herfried, *The New Wars*, London: Polity Press, 2005.
- Mutalik, Gururaj, *Crude Nuclear Weapons: Proliferation and the Terrorist Threat*, Cambridge: IPPNW, 1996.
- Taşdemir, Fatma, *Uluslararası Terörizme Karşı Devletlerin Kuvvete Başvurma Yetkisi*, Ankara: USAK Yayınları, 2006.
- T.C Genel Kurmay Başkanlığı, *Silahlı Çatışma Hukuku ile İlgili Uluslararası Metinler*, Ankara: Genel Kurmay Başkanlığı Yayınları, 2010.

Makalalar

- A. Finch, George, The Nuremberg Trial and International Law, *AJIL*, Vol. 41, No. 1, 1947, ss. 20- 37.
- Baharçiçek, Abdulkadir ve TUNCEL, Gökhan, Terörle Mücadelenin Zorlukları ve Bu Zorlukları Aşmada Farklı Bir Yaklaşım: Demokratik Mücadele Yöntemi, *Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Dergisi*, Cilt: 2 (2), 2001, ss. 1-15.
- Borelli, Silvia, Casting Light on the Legal Black Hole: International law and Detentions Abroad in the War on Terror, *International Review of the Red Cross*, Vol. 87, No. 857, March 2005, ss. 39-48.
- F. Gravelle, James, The Falkland (Malvinas) Islands: An International Law Analysis of the Dispute Between Argentina and Great Britain, *Military Law Review*, Vol. 107, 1985, ss. 5-69.
- Finch, George A., The Nuremberg Trial and International Law, *AJIL*, Vol. 41, No. 1, 1947, ss. 20- 37.
- Greenwood, Christopher, International Law and the “War Against Terrorism”, *International Affairs*, Vol. 78, No. 2, 2002, ss. 301-317.
- Halatçı, Ülkü, 11 Eylül Terörist Saldırıları Ve Afganistan Operasyonu’nun Bir Değerlendirmesi, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt: 2, No. 7, 2006, ss. 80-98.
- Ratner, Steven R., The War on Terrorism and International Humanitarian Law, *Michigan State Journal of International Law*, Vol. 14, 2006, ss. 19-26.
- Roberts, Adam, Counter-terrorism, Armed Force and the Laws of War, *Survival* (quarterly journal of IISS, London), Vol. 44, No. 1, 2002, ss. 7-32.
- Rona, Gabor, Interesting Times for International Humanitarian Law: Challenges from the War on Terror, *The Fletcher Forum of World Affairs*, Vol. 27, No. 2, 2003, ss. 55-74.
- Roth, Kenneth, The Law of War in The War on Terror, *Foreign Affairs*, Vol. 83, 2004, ss. 2-7.
- Sulmasy, M. Glenn, The Law of Armed Conflict in the Global War on Terror: International Lawyers Fighting the Last War, *Notre Dame Journal of Law, Ethics & Public Policy*, Vol. 19, 2005, ss. 309-316.

- Watkin, Kenneth, Controlling the Use of Force: A Role For Human Rights Norms in Contemporary Armed Conflict, *AJIL*, C.98, No.1, 2004, ss. 1-34.

İnternet Kaynakları

- Thornhill, John & Spiegel, Peter, France Delivers Nuclear Threat, *Financial Times*, erişim için bkz. <http://www.ft.com/intl/cms/s/0/e805e2d4-88e6-11da-94a6-0000779e2340.html#axzz2Wbb10LgY>. [19.06.2013].
- Moore, Molly, Chirac: Nuclear Response to Terrorism Is Possible, *Washington Post Foreign Service*, January 20, 2006, erişim için bkz. <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2006/01/19/AR2006011903311.html>. [19.06.2013].
- Vönkey, Silja, The Fight Against Terrorism and the Rules of International Law of Warfare, in: Walter Christian et al., (eds), *Terrorism as a Challenge for National and International Law: Security versus Liberty*, Berlin: Springer, 2003, erişim için bkz. <http://edoc.mpil.de/conference%20on-terrorism/index.cfm>, s. 4. [23.06.2013].
- Hall, B. Welling, Addendum Relating to Self-Defense, *ASIL Insights: Terrorist Attacks on the World Trade Center and the Pentagon*, *American Society of International Law* (September 2001), erişim için bkz. <http://www.asil.org/insight77.cfm>. [25.06.2013].
- “International Humanitarian Law and Terrorism: Questions and Answers”, *ICRC*, Resource Centre, 01-01-2011, erişim için bkz. <http://www.icrc.org/eng/resources/documents/faq/terrorism-faq-050504.htm>. [29.06.2013].
- Ware, Alyn, Terrorism and Nuclear Disarmament, 11 September 2001, erişim için bkz. <http://lcnp.org/disarmament/index.htm>. [19.06.2013].
- Borelli, Silvia, Casting Light on the Legal Black Hole: International law and Detentions Abroad in the War on Terror, *International Review of the Red Cross*, Vol. 87, No. 857, March 2005, s. 42, erişim için bkz. http://www.icrc.org/eng/assets/files/other/irrc_857_borelli.pdf. [03.07.2013].
- Mc Cluskey, Jim, The Arguments Against Nuclear Weapons (and the arguments for), Russell Press, s. 7, erişim için bkz. <http://inlapwcp.webplus.net/BOOKLET%201%20-%20ARGUMENTS%20AGAINST%20NUCLEAR%20WEAPONS%20-%20PP.pdf>. [06.07.2013].

- Weeramantry, Christopher, Dissenting Opinion of Judge Weeramantry, s. 230, erişim için bkz. <http://www.icj-cij.org/docket/files/95/7521.pdf>. [03.07.2013].

Belgeler ve Mahkeme Kararları

- *Case Concerning Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua* (Nicaragua v. United States of America) ICJ Reports (1986).
- *Human Rights Committee, General Comment 14, Article 6 (Twenty-third session, 1984), Compilation of General Comments and General Recommendations Adopted by Human Rights Treaty Bodies, U.N. Doc. HRI/GEN/1/Rev.1 at 18 (1994)*, erişim için bkz. [http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/9c882008fd898da7c12563ed004a3b08?Opendocument](http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/9c882008fd898da7c12563ed004a3b08?Opendocument). [02.07.2013].
- *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion, ICJ Reports 1996*, erişim için bkz. <http://www.icj-cij.org/docket/files/95/7495.pdf>. [03.07.2013].
- *Nuclear Age Peace Foundation: Ten Facts About Nuclear Weapons*, erişim için bkz. http://www.wagingpeace.org/articles/2009/09/facts_myths.pdf. [22.06.2013].
- *United Nations S/RES/1368*, adopted by the Security Council at its 4370th meeting, on 12 September 2001, erişim için bkz. <http://daccess-ods.un.org/TMP/9605749.24945831.html>. [02.07.2013].
- *United Nations S/RES/1373*, adopted by the Security Council at its 4385th meeting, on 28 September 2001, erişim için bkz. <http://daccess-ods.un.org/TMP/5511724.94888306.html>. [29.06.2013].
- *United Nations S/RES/1456*, adopted by the Security Council at its 4688th meeting, on 20 January 2003, erişim için bkz. [http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1456\(2003\)](http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1456(2003)). [29.06.2013].
- *The International Institute of Humanitarian Law and The International Committee of the Red Cross, XXVIIth Round Table on Current Problems of International Humanitarian Law: International Humanitarian Law and Other Legal Regimes: Interplay in Situations of Violence*, (Summary Report Prepared by the International Committee of the Red Cross), November 2003.

